

שאינו בן ברית — שאינו מהול.

והיה רבי אומר תפילה זאת אף על גב דקיימי קצוצי עליה דרבי. שהיו שוטרים עומדים במצות קיסר אנטונינוס להכות ולהנקם בכל העומדים עליו.

ר"א ת-א רב ספרא, בתר צלותיה — אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתשים שלום בפמליא של מעלה בחבורת שרי האומות, כי בשעה שיש תגרה בין שרי האומות למעלה, יש גם קטטה בין האומות למטה.

וכן תשים שלום בפמליא של מטה, בחבורת החכמים. ובין התלמידים העוסקים בתורתך. בין עוסקין לשמה, בין עוסקין שלא לשמה אלא לשם כבוד או לקבל פרס.

וכל העוסקין שלא לשמה אלא על מנת לקנטר, (1) יהי רצון שיהיו עוסקין לשמה. (2)

רב בתר צלותיה אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לנו חיים ארוכים⁽⁴²⁾, חיים של שלום, חיים של טובה, חיים של ברכה, חיים של פרנסה, חיים של חלוץ עצמות שיהא בריא בגופו ואבריו⁽⁴³⁾. חיים שיש בהם יראת הטא, חיים שאין בהם בושה וכלימה, חיים של עושר וכבוד. חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמנים⁽⁴⁴⁾, חיים שתמלא לנו את כל משאלות לבנו לטובה.

רבי בתר צלותיה אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו, שתצילנו מעזי פנים שלא יתגרו בנו, ומעזות פנים שלא יוציאו עלינו לעז ממזרות⁽⁴⁵⁾, מאדם רע ומפגע רע, מיצר רע, מחבר רע שלא נלמד ממעשיו, משכח רע, שלא נלקה עמו, ומשטן המשחית⁽⁴⁶⁾, שלא יחטיאנו ומדין שקשה לעשות בו פשרה, ומבעל דין קשה, בין שהוא יהודי בן ברית, בין שהוא גוי

42. החיד"א בפתח עינים כתב שנתקבלה תפילתו, כמבואר בשטמ"ק [כתובות פא א] בשם סדר עולם להרמב"ם, שחי שלש מאות שנה, והרמ"ע מפאנו כתב שחי ארבע מאות שנה, וראה בחולין [קלז א] שנקרא משום כך "אבא אריכא" ועי' בגליון הש"ס לירושלמי סוף ברכות.

43. כך פירש הגר"א.

44. הגר"א [ביאור אגדות שבת קד א] ביאר ששתי יראות הן, "יראת חטא" היא יראה מפני העונש, ומעולה ממנה היא הבושה בחטא, ונקראת "יראת שמנים", שהוא כמלאך שאינו עושה מחמת שכר ועונש.

45. כך פירש רש"י, והגר"א העיר שמצינו בשבת [ל א] שהוציאו לעז על רבי, וכי לא הועילה תפילתו. ולכן פירש שהתפלל שלא

תהיה בו עצמו עזות פנים, שהרי עז פנים לגהנום [אבות ה כ]. וראה באבודרהם שביאר "עזי פנים" שלא יוציאו לעז, וב"עזות פנים" ביאר שלא תהיה בו עצמו עזות פנים.

והרוקח ביאר שהתפלל שלא יצא ממנו ממזר עז פנים.

46. ביאר היעב"ץ שהוצרכו לומר "המשחית" כי יש גם שטן טוב, כמו המלאך שהיה ניצב לבלעם בדרך, והיה מבקש טובתו.

1. כך ביאר המהרש"א, שבתחילה התפלל על הלומדים שלא לשמה אלא לקבל פרס, שיהא שלום ביניהם. ואח"כ הוסיף והתפלל גם על הלומדים על מנת לקנטר, שילמדו לשמה, אך לא התפלל שיהא שלום ביניהם, כי כל לימודם למטרת קינטור.

2. וראה בסנהדרין [צט ב] שהעוסק בתורה

רבי אלכסנדר, בתר צלותיה — אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלהינו, שתעמידנו בקרן זוית של אורה, ואל תעמידנו בקרן זוית של חשכה. ואל ידוה לבנו, ואל יחשכו עינינו.

איבא דאמרי, תפילה זו, רב המנונא מצלי לה. ואילו רבי אלכסנדר בתר דמצלי אמר הכי: רבון העולמים, גלוי וידוע לפניך, שרצוננו לעשות רצונך, ומו מעב שאין אנו עושין רצונך? שאור שבעיסה, יצר הרע שבלבנו⁽³⁾ המחמיצנו כשאור המחמיץ את העיסה, וגורם לנו לחטא באיסורים, ושעבוד מלכויות, שמונעים מאתנו לקיים את המצוות, ולפיכך, יהי רצון מלפניך שתצילנו מידם, ונשוב לעשות חוקי רצונך בלבב שלם.

רבא בתר צלותיה אמר הכי: אלהי! עד שלא

נוצרתני אני כדאי, לא הייתי חשוב והגון להיות נוצר. ועכשיו שנוצרתני, אין לי כל חשיבות, אלא עדיין אני חשוב כאילו לא נוצרתני. עפר אני בחיי, קל וחומר במיתתי, אני עפר ממש⁽⁴⁾.

הרי אני לפניך ככלי מלא בושה וכלימה מחמת עבירות שעשיתי.

יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא אחטא עוד. ומה שהטאתי לפניך, מרק, כלה והתם, ברחמיך הרבים, אבל לא על ידי יסורין וחלאים רעים.

והיינו, תפילה זו, היא נוסח הוידוי דרב המנונא זוטי ביומא דכפורי.⁽⁵⁾

מר, בריה דרבינא, כי הוה מסיים צלותיה אמר הכי: אלהי, נצור לשוני מלדבר דבר רע, ונצור את שפתותי מדבר מרמה.⁽⁶⁾

לשמה משים שלום בפליא של מעלה ובפמליא של מטה, ונמצא סיום התפילה כתחילתה. וראה בחזו"א [סוף או"ח] שתפילת אדם מועילה לחברו, כי היא המעולה שבהשתדלות, שמבקש ממי שהכל שלו.

3. כך פירש רש"י, והגר"א ביאר שהכוונה לערב רב, שהם גרועים מן אומות העולם, כי הן מבטלים את ישראל מן המצוות.

4. ביאר המהרש"א: בחיי הגוף שבא מהעפר מתגבר עלי ומונע ממני לקיים מצוות, וקל וחומר לא אוכל לקיים אחר מיתה כשנשמה נפרדת מהגוף, ואינה יכולה להשתמש בו ככלי לקיום המצוות, ולכן הגוף כ"כלי" מלא בנשמה שהיא "בושה ונכלמת" ממעשיו.

5. נוסח זה נאמר ביום הכיפורים, אחרי אמירת הוידוי, ויש בו את כל חלקי התשובה, שאינם

נכללים בוידוי, ובלעדיהם אין מתקיימת מצות התשובה. והם: חרטה, הכוללת הכנעה ובושה, וקבלה שלא יחטא בעתיד

חרטה: בהכנעתו בתיבות "כאילו לא נוצרתני", ובבושתו בתיבות "ככלי מלא בושה וכלימה".

קבלה לעתיד: בבקשתו שלא יחטא עוד, ובה מקיים גם את חלק התשובה, שיתפלל החוטא ויבקש מה' שיעזרוהו לעמוד בתשובתו. ובסופה, מבקש שימחק חטאו. כי אילו לא איכפת לו ברישומו של החטא, הרי גם אם עשה כל חלקי התשובה, עדיין אינה בגדר תשובה שלימה. שערי תשובה.

6. ביאר הגר"א [משלי ב יב] ש"רע" הוא שוה בפה ובלב, ואילו "מרמה" הוא המדבר טוב בפיו ובלבו חושב רע, ועל כך נאמר "שפתי חלקות", ולכן נקט "רע" על "לשוני", ו"מרמה" על

ולמקללי —נפשי תדום. (7) ונפשי — כעפר לכל תהיה. (8) פתח לבי בתורתך, ובמצותיך תרדוף נפשי. (9) ותצילני מפגע רע, מיצר הרע, ומאשה רעה. ומכל רעות המתרגשות לבא בעולם. וכל החושבים עלי רעה, מהרה הפר עצתם וקלקל מחשבותם. [תהילים קיא י] "יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי —לפניך, ה' צורי וגואלי". (10)

רב ששת כי הוה יתיב בתעניתא, בתר

דמצלי אמר הכי: רבון העולמים, גלוי לפניך בזמן שבית המקדש קיים, אדם הוטא ומקריב קרבן. ואין מקריבין מזמנו אלא חלבו ודמו, ומתכפר לו. ועבשיו ישבתי בתענית ונתמעט חלבי ודמי. יהי רצון מלפניך שיהא חלבי ודמי שנתמעט כאילו הקרבתי לפניך על גבי המזבח, ותרצני, תקבל תעניתי ותפילתי ברצון (11).

רבי יוחנן כי הוה מסיים ספרא דאיוב (12)

"שפתי".

אחריהן, אין מצוה באה לידו.

7. ביאר הגר"א [משלי ח יג]: "נפשי תדום" נגד המתגאה בעצמו ואין כל העולם נחשב נגדו. ו"כעפר לכל תהיה" כנגד המתגאה ומחמת גאוותו רוצה להשתרר עליו.

8. תוס' פירשו: כשם שעפר אינו כלה לעולם, כך יהי רצון שזרעי לא יכלה. ולביאור צריך לפרש בהמשך "לכל תהיה" כביאור הגר"א, שאם אינו חשוב בעיניו אזי יש לו קיום כמו עפר.

והחרדים [זו] ביאר: שנתרגל במדת הסבלנות, עד כדי שנהיה כעפר שדורכים עליו ואינו מרגיש.

והמהרש"ל ביאר: שאהיה כעפר שבתחילה הכל דורסים עליו, אך אח"כ הוא דורס על הכל. והמהרש"א ביאר: וממילא לא יקפידו עלי ולא יקללני.

והגר"ח מוולאזין ביאר [רוח חיים ד א]: שאחשב כעפר כדי שלא יטרדוני הציבור, ואז יהא לבי פתוח בתורה ולרדוף אחר מצוות.

9. ביאר הגר"א [משלי ח יג]: "פתח לבי" כנגד תאוות הגוף, "תרדף נפשי" כנגד חמדה, כממון וכבוד שנפשו של אדם מתאוה להן. וראה עוד [שם ב יז] שהכוונה למצוות שאינה מצויין בידו לעשותן, והיושב בביתו ואינו רודף

10. דעת הראב"ד שכל התחנונים נאמרים אחר "יהיו לרצון", והרשב"א נחלק עליו, ודייק ממר בריה דרבינא שאמר פסוק זה אחר בקשתם הנוכרת בסוגיין, ולא לפניהם. ומחלוקתם היא בגדר אמירת "יהיו לרצון", האם פסוק זה הוא המשך לתפילת שמונה עשרה, ולכן הוא נאמר קודם התחנונים, או שהוא דבר נפרד, ולכן הוא נאמר לאחרי התחנונים. וראה לעיל [ד ב, ט ב] בגדר "יהיו לרצון", ותלוי בגירסת הגמרא שם אם תוספת "יהיו לרצון" היא בכלל "תפילה אריכתא".

והצל"ח העיר שרק מר בריה דרבינא אמרו אחר תחנוניו, ויתכן ששאר האמוראים הקדימוהו לתחנוניהם, ולכן בכלם אמרו "בתר צלותיה" כי סיימוה עם "יהיו לרצון" ואח"כ אמרו תחנונים, ורק אצל מר בד"ר אמרו "כי הוה מסיים צלותיה" כי חזר ואמר "יהיו לרצון", ועי' בהגהות רא"מ הורביץ.

וראה מג"א [ק"ט ג] ואמרי נעם [לעיל ד ב] ומשנה ברורה [קכב ג].

11. הט"ז [תקסב ב] כתב שמפני כך מועילה בתענית קבלה בלב, כי נחשבת כהקרבת קרבן, והקדש חל בלב.

12. הפני יהושע כתב שעשה סעודת סיום,

[ואיוב נפטר מהעולם בשם טוב], אמר הכי: סוף האדם למות, וסוף בהמה לשחיטה. והכל — למיתה הם עומדים. אשרי מי שגדל בתורה, ועדיין ממשיך להיות עמלו בתורה,⁽¹³⁾ ועושה נחת רוח ליוצרו, וגדל בשם טוב, ונפטר בשם טוב מן העולם. ועליו אמר שלמה [קהלת ז א] "טוב שם — משמן טוב, ויום המות — מיום הולדו".

מרגלא בפומיה דרבי מאיר, דבר זה היה גיל בפיו לומר, כאילו היה זה דברי הכתוב:

גמור, למד, בכל לבבך ובכל נפשך לדעת את דרכי, ולשקוד על דלתי תורתי. שכל תיבה שבתורה היא כמו דלת הנפתחת לכמה חדרי הבית. כי בתורה נאמרו רק גופי המצוות, ובגמרא התפרשו כל פרטי הדינים.⁽¹⁴⁾

נצור תורתי בלבך [כשאתה חושב], ונגד עיניך תהיה יראתי [כשאתה עושה מעשה].

שמור פיך מכל חטא [בשעה שאתה מדבר], וטהר וקדש עצמך מכל אשמה ועון [גם

בדברים המותרים].⁽¹⁵⁾ ואז, אני אהיה עמך בכל מקום.

מרגלא בפומיהו דרבנן דיבנה:⁽¹⁶⁾ אני, העוסק בתורה, בריה אני. וגם חברי שהוא עם הארץ, בריה הוא. ויש לו לב כמוני להבחין בין טוב ורע.

אני מלאכתי בעיר, ונוחה מלאכתי ממלאכתו. והוא מלאכתו בשדה.

אני משכים למלאכתי, וגם הוא משכים למלאכתו.

כשם שהוא אינו מתגדר מתימר לעסוק במלאכתי, כך אני איני מתגדר במלאכתי.

ושמא תאמר שהוא צודק בדרכו שאינו לומד כלל, כי רק אני הוא המרבה בלימוד התורה, ואילו הוא, גם אם היה לומד קצת, לא היה רואה ברכה בלימודו אלא היה בגדר הממעט בלימודו, שלא היה לו לב פתוח להרכות בתורה כמותי, וכיון שהיה ממעט בלימוד לא היה לו שכר.

לרון, שיהא לו לנחת.

14. כך ביאר הגר"א, וראה רוח חיים [ו א].

15. התבאר ע"פ מהרש"א, ונקט ש"קדש וטהר" הם תוספת מעלה לקדש עצמו בדברים המותרים. אך הגר"א [משלי יג ג] נקט שהפה הוא השמירה לכל הנפש, וביאר "שמור פיך מכל חטא ועל ידי זה תקדש ותטהר עצמך מכל עון".

16. הגר"י לוונשטיין [דרכי העבודה] ביאר

ובאגרות משה [או"ח ב יב] כתב שאין להוכיח מכאן שעושים "סיום" ללימוד ספר מכ"ד ספרים, כי רבי יוחנן דרש לתלמידיו בלימוד הנביא כלימוד הגמרא, אך בסיום לימוד עם פירושי הראשונים בלבד אינה נחשבת סעודת מצוה.

13. בכינה לעיתים ביאר שאע"פ שהתורה כבר גדלתו ורוממתו, אינו מסתפק בכך, אלא ממשיך ועמל בה. וראה מסילת ישרים [יח] "שאינו אומר לא נצטויתי יותר, אלא ממה שהצטווה דן על דעת המצווה, וישתדל לעשות לו מה שיוכל

אין לומר כן! כי יש שכר בין לממעט ובין למרבה, כמו ששנינו: אחד המרבה ואחד הממעט⁽¹⁷⁾ יקבלו שכר, ובלבד שיכוון, הממעט והמרבה, לבו לשמים.

מרגלא בפומיה דאביי: לעולם יהא אדם ערום ביראה, שיפעל נגד יצר הרע בכל מיני ערמה, כדי לירא את בוראו⁽¹⁸⁾.

וכמו כן ינהג באופן של "מענה רך משיב חמה", ויהיה מרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו, ועם כל אדם, ואפילו עם נכרי בשוק. כדי שיהא אהוב למעלה, ונחמד למטה. ויהא מקובל על הבריות.

אמרו עליו על רבי יוחנן בן זכאי, שלא הקדימו אדם שלום מעולם, ואפילו נכרי בשוק⁽¹⁹⁾.

מרגלא בפומיה דרבא: תכלית חכמה, עיקרה של תורה שיהא עמה תשובה ומעשים טובים⁽²⁰⁾. שלא יהא אדם קורא ושונה בתורה, ויחד עם זאת על ידי מעשיו הרעים יחשב כבועט באביו ובאמו, וברבו, ובמי שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין. שנאמר [תהלים קיא י] "ראשית חכמה — יראת ה', שכל טוב לכל עושיהם". ["ללומדיהם" לא נאמר, אלא ל"עושיהם"] שאילו נאמר

שרבנן חזרו בקביעות על מאמר זה כדי לחזק לב ת"ח שלא יבוא לשמץ קנאה בעשירים, שהרי מלאכתם קלה ורגועה מהעשירים.

17. **בבן יהודע** [שבועות טו א] העיר שעדיף לומר "שהמרבה כמעט", וראה באור החיים [ויקרא ב ב] שביאר, שהכוונה היא להשוותם ממש, שלא יאמרו שהקב"ה מצד רחמיו מתרצה אל הממעט מפני חוסר יכולתו, אף שאינו חשוב כמו המרבה.

אכן באור זרוע [ק"ש ו] הוכיח שבתלמוד תורה שכר הממעט שוה רק למי שטרח כמותו והרבה, אך אינו שוה למי שטרח יותר ממנו. ויתכן, שלכן טרח רש"י [ד"ה ובלבד] לפרש שכלל זה נשנה לגבי קרבנות, כי בהם אין השכר תלוי בטירחה אלא הממעט שוה ממש למרבה, אך לגבי תורה יש חילוק ביניהם.

18. ראה רש"י, ובמסילת ישרים [יט] ביאר "שיתבונן דבר מתוך דבר לחדש המצאות לעשות בהם נחת רוח ליוצרו בכל הדרכים".

19. בשו"ת באר שבע [נט] הקשה, הרי אמרו

בגיטין [סב א] שאסור לכפול שלום לנכרי, ואם כן מעיקר הדין היה צריך להקדימו, שמא יפתח הנכרי ויאלץ לכסול לו, מה המעלה בהנהגתו.

והט"ז [י"ד קמח ו] כתב שמשום כך נקטה הגמרא "בשוק" לומר שהנכרי לא הכירו והסתבר שלא יקדימו, ובכל זאת הקדים לו ריב"ז שלום, מחשש שמא יקדימו ויאלץ לכפול לו, וזו מעלתו.

20. ביומא [לה ב] אמרו שכשבא רשע לדין שואלים אותו מפני מה לא עסקת בתורה, ואומר טרוד הייתי ביצרי. וביאר הגרא"ז מלצר שסבור שנדון על חטאיו שבאו מפני שלא למד, ועל כך עונה שלא יכל לגבור על יצרו, אך אין בכך תשובה על עצם הטענה שהיה לו ללמוד ולהתגבר על יצרו.

ובקידושין [מ ב] אמרו: תחילת דינו של אדם על דברי תורה, והקשו תוס' [שם ד"ה אין] שהרי השאלה הראשונה היא "נשאת ונתת באמונה" [שבת לא א], ותירצו שתחילת פרעון הדין הוא על שלא קבע עיתים לתורה, וביאר מרן הגרא"מ שך שתחילת הבירור על המעשים, אך כיון שכלם תלויים בתורה, מתחילין להפרע

"ללומדיהם" היה משמע למי שלומד חכמה, גם אם אין מקיימה. לכן נאמר "לעושיהם", שמשמעותו למקיימים את מה שלמדו.

נוסחה נוספת: (21) "לעושים" לא נאמר, אלא "לעושיהם" — לעושים לשמה, ולא לעושים

שלא לשמה. כי "עושים" פרושו שעושים את המעשים, אבל "עושיהם" פרוש שעושים את עצמם, והיינו, שלא לשמה.

וכל העושה שלא לשמה, נוח לו שלא נברא! כי נמצא שבריאיתו היתה לשוא (22).

ממנו על שלא השכיל ללמדה לתכלית המעשים. וראה רמב"ם [ת"ת ג ד]: "תחילת דינו של אדם על התלמוד ואח"כ נידון על שאר מעשיו", וכוונתו ליישב קושיית תוס' שאע"פ שהנידון הראשון על משא ומתן, הרי קודם כל דין צריך לדונו אם יכל ללמוד פרטיו.

21. המהרש"א נקט שלגירסא זו מדובר בדרשא נפרדת, שאינה קשורה לדרשה הקודמת, וכך התבאר בפנים.

אך הכוונה כפשוטה היא שתכלית התורה כשלומד לשמה, אך אם לומד על מנת לקנטר ולבעוט באחרים נוח לו שלא נברא.

22. רש"י ותוס' הקשו ממה שאמרו [פסחים נ ב] לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה. והתוס' תירצו, שכאן מדובר בעוסק בתורה לשם קינטור, שהוא נוח לו שלא נברא. אבל אם עוסק בתורה לשם כבוד נחשב לו כמצוה, אם כי עיקר הלימוד צריך להיות לשמה.

וראה באור ישראל [כ"ז] שהגרי"ס אמר שגם מי שידע כי לימודו על מנת לקנטר חייב ללמוד. כי אף על גב שנוח לו שלא נברא, אבל מאחר שנברא, שוב אינו בן חורין להפטר משום מצוה. אך באבן שלמה [פ"ה אות ב' בהגה] מבואר שדעת הגר"א [בביאורו לישעיה א'] שלימוד ותפילה על מנת לקנטר, ההעדר בהם עדיף. וכן מבואר בסוף ההקדמה האחרונה לחיי אדם, שכל הלומד שלא לשמה עובר איסור, אלא שהתירוהו לו כדי להגיע לידי לימוד

לשמה. אבל כשלומד על מנת לקנטר, נשאר באיסורו הראשון.

[וראה באבן שלמה ח ח שהלומד ע"מ לקנטר יש לו חלק בגן עדן, רק שמקבל שם בושה. וכן הוכיח בכתר תורה עמ' טז מבלק שבא לקנטר ולקלל ונשכר, אך בהקדמת אגלי טל נקט שהקריב קרבנותיו לצרכו, וקיים בהם מצווה גמורה שהרי התכוון להקריבם לה', אך הקינטור מחסר בעצם הלימוד, ואין הנידונים שוים].

ותוס' בפסחים נקטו שאם לומד להתייהר שלא ע"מ לעשות, נוח לו שלא נברא, אבל אם לומד ללא כוונה, ומתוך עצלות מעדיף ללמוד ולא לעבוד, עליו נאמר לעולם ילמוד תורה שלא לשמה וכו'. והמאירי שם כתב שהעושה מתוך עצלות אין מובטח לו שיבא לידי לימוד לשמה, כי רק לעושה מיראה, או בכדי לזכות בשכר לעוה"ב, הובטח לו שיבא לעשות מאהבה ללא פניות, כדי לקיים מצוות הבורא בלבד. ועיין בביאור הגר"א למשלי [לא ל] ולהלן נברר אם גרדי שלא לשמה נאמרו רק לענין לימוד התורה או גם לענין קיום מצוות.

ורש"י [ד"ה העושה] כתב שאינו לומד כדי לקיים אלא לקנטר. וצריך לומר שנקט את שילוב שני החילוקים, כי סבר כדעת הרא"ש [בנדרים סב] שנקט כי לימוד לקינטור הוא חסרון בעצם צורת הלימוד, ואם כן אינו בא מתוך כך לידי לשמה. אך כשלומד כדי לקיים אף אם לומד כדי שעל ידי לימודו יכבדוהו, עצם הלימוד נעשה כצורתו, ויבא לידי לשמה.

וברוח חיים [ב ב] תירץ את קושיית תוס',

מרגלא בפומיה דרב: לא כעולם הזה העולם הבא. כי העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה, ולא פריה ורבייה, ולא משא ומתן,

ולא קנאה ולא שנאה, ולא תחרות, (23) אלא — צדיקים יושבין ועטרותיהם בראשיהם (24). דהיינו, שהם חופשיים מעול שעבוד. (25)

שרק העוסק בתורה פעם אחת בלבד ובה למד שלא לשמה, הוא נח לו שלא נברא, כי כל הענין ללמוד שלא לשמה הוא בכדי להגיע לשמה [כמבואר ב"פרקים" ב—ד] ובה אין עבירה כיון שתכליתו ללמוד לשמה. ולכן כשלומד פעם אחת ללא תכלית לשמה, נח לו שלא נברא. אולם הלומד כל ימיו, מסתמא פעמים רבות ללמוד לשמה, [וכמבואר בחינוך מצוה טז שאם ילמד בהתמדה אפילו שלא לש"ש, מיד יטה אל הטוב] ועל ידי זה יתקדש ויטהר כל מה שלמד עד אז שלא לשמה [ועיין בהקדמת תרומת הכרי ובמסילת ישרים טז].

אכן, כל מה שמתקדש ומטהר למפרע, היינו מהפגם של הלימוד שלא לשמה, אבל סגולת התורה המיועדת ללומדי תורה לשמה, אין לו אלא בעת שלומד לשמה, כמבואר בנפש החיים [ד יח]. וראה בבית הלוי [הוספות עמ' לז] שעל ידי שלא לשמה יתרגל ויתוקן לבא לידי לשמה, אך שלא שהלומד לשמה זוכה לכל הדורות אחריו, והלומד שלא לשמה ראוי לו שלא נברא כי לומד לעצמו בלבד, אך ודאי אין הוא גרוע ממי שאינו לומד כלל.

ומרן הגרא"מ שך [מחשבת מוסר עד] אמר לתרץ שאע"פ שאינו עובר עבירה נח לו שלא נברא, כיון שאינה מגדלתו כתורה לשמה, וכל תכלית האדם היא להתעלות.

23. הרמב"ם [תשובה ח ב] הוכיח מכאן שבעוה"ב אין גוף, שהרי אין בו אכילה ושתיה. והרמב"ן [שמות טז ו, ובשער הגמול] כתב שהם מתקיימים ממה שניזונים מזיו השכינה, כמו שהתקיים בה משה רבינו ארבעים יום. ובספר העיקרים [ד לה] כתב שלדעת הרמב"ן יקומו בתחיית המתים ויעשו כל צרכי הגוף,

ואחר גמר החיים יזדככו הגופים לחיי העוה"ב. ואילו הרמ"ה [ריש פרק חלק] הוכיח מכאן כשיטתו להפך, שהעוה"ב הוא בתחיית המתים ויש בו גוף, שאל"כ היה די לומר שאין בו גוף וממילא לא שייכים בו כל עידונים אלו. וביאר שכיון שאין שם הנאות הגוף, הוצרכו לבאר ממה הן נהנין.

24. הרמב"ם ביאר ש"עטרותיהם בראשיהם" היא הדעה שבזכותה זכו לעוה"ב, והיא עוטרותם כ"עטרה שעיטרה לו אמר", ודקדק כך תלמיד הגר"א [הגש"פ ברהמ"ז] מלשון בראשיהם, שמשמעותה שהעטרה נמצאת בתוך ראשיהם, והיינו הדעת. וברוח חיים [ו א] כתב ש"עטרותיהם" שייכות להם, שלא כעוה"ז שהכתר ניטל מאחר וניתן על חברו, והן קבועות "בראשיהם" ואי אפשר לסלקם מהם כמו כתר שעל הראש.

והרמב"ן [שם] ביאר שהעטרה היא מדת ההידבקות בזיו העליון, שהצדיקים נוזנין בו. וראה בעל הטורים [דברים כו יט] "שהעטרה שמעטרים להקב"ה בתפילתם מחזירה להם, אבל מי ששח שיחת חולין בביהכ"ס מקיפין לו כל גופו בקוצים".

25. כך ביאר הגר"א. והרמב"ם [שם] כתב שהוא דרך משל שמצויין שם בלא עמל ויגיעה.

ובשם הסבא מקלם ידוע, שכוונת מאמר זה היא, שעיקר הנהגתו של אדם היא כפי מקומו הקבוע, ואילו לצורך הסתגלותו למקום שמבקר בו לעיתים, די לו בידיעה בסיסית של שפת המקום והנהגותיו, ולכן היה "מרגלא בפומיה" לשנן את ההנהגה בעוה"ב שהוא עיקר מקומו של אדם, וכבר כתב כך בפני יהושע והוסיף

ונהנים מזיו השכינה. שנאמר [שמות כד יא] "ויהו את האלהים, ויאכלו וישתו". והיינו, שהם שבעו מזיו השכינה כאילו אכלו ושתו.

גדולה הבטחה שהבטיח הקב"ה לנשים, יותר מן האנשים⁽²⁶⁾. שנאמר, [ישעיה לב ט] "נשים שאננות קומנה, שמענה קולי, בנות בוטחות האזנה אמרתי". ודרשו, "שאננות" לעולם הזה, ו"בוטחות" לעולם הבא. והיינו, שהקב"ה הבטיח לנשים שני עולמות. אף שאינן מקיימות את המצות שבעבורן זוכה אדם לעולם הבא. ולפיכך נחשבת ההבטחה לנשים כגדולה יותר מאשר לאנשים. שהם זוכים בעולם הבא רק בזכות קיום מצוות.

ומקשה הגמרא: אמר ליה רב לרב חייא: נשים, במאי זכיין לעולם הבא? שהרי ודאי

הקב"ה אינו נותן עולם הבא אלא בזכות לימוד התורה.⁽²⁷⁾

ומבאר הגמרא: באקרויי בנייהו לבי בנישתא — בזכות שהן דואגות ללימוד התורה של בניהן, ומביאות אותן למקום הלימוד בבית הכנסת.

ובאתנויי גברייהו בי רבנן, שהן מאפשרות לבעליהן לשנות בבית המדרש, ששם שונים משנה וגמרא.

ונטריין לגברייהו עד דאתו מבי רבנן. ממתנות לבעליהן, ונותנות להם רשות ללכת וללמוד תורה בעיר אחרת. וגדול המעשה יותר מן העושה, לכן זוכות לעולם הבא בזכות התורה של בניהם ובעליהם.

שכל הנבואות האמורות על אכילה ושתיה הם רק לימות המשיח, אך כהכנה לעוה"ב צריך לזכך גופו בתורה, כי עידוניו אינם גשמיים כלל.

26. ביאר הצ"ח שהגמרא הוצרכה להביא מימרא זו משום שלדברי רב נמצא לכאורה שאין לנשים שייכות לעולם הבא, שהרי אין בהן צורך שם, כי עיקר מציאותן בעולם לסייע בלימוד התורה וקיום המין, וזה אינו נצרך בעולם הבא. ובמרומי שדה כתב שהבטחתן גדולה, משום שהן זוכות על שנתנו לבעליהן זמן ללמוד, ואף אם בעליהן לא למדו ונענשין על ביטול תורה, נשותיהן מקבלות שכר על כל הזמן.

ובדרשות שבט הלוי [נחמה פח] ביאר את גודל ההבטחה, לפי דברי הט"ז [יו"ד רמ"ב — ד] על מה שאמרו בהקהל "אנשים ללמוד נשים לשמוע" כי אנשים חייבים ב"לימוד" שהוא ע"מ לעשות, ואילו חיוב נשים רק "לשמוע", והיינו שאמר רק "האזנה" ו"שמענה" ובכך תזכו לעוה"ב.

27. ביאר הגר"א כי אע"פ שיש לנשים הרבה מצוות, הזכות לעוה"ב תלויה במצוה הקשורה בתורה, שהיא ה"אור" המגן על האדם תמיד, ואילו שאר מצוות נמשלו ל"נר" שמאיר רק לפי שעה, ואין די בקיומן לזכות בעולם הבא, והוסיף מהרי"ל דיסקין [בריש תורת האהל] ש"עמי הארץ אינם חיים" כי החיות תלויה באור התורה, וכפיה"מ להרמב"ם בפרק חלק ששכר עוה"ב בהתעצמות הנפש במושכלות, וראה שמירת הלשון [יג] ולב אליהו [ויגש].

והפני יהושע ביאר לפי דרכו, שמאמרים אלו באו לעורר האדם לזכך נפשו לעידוני העוה"ב, ולכן מקשה הגמרא, שהרי נשים אין להם תורה, וגם פטורות מהרבה מצוות, ונמצא שהרבה אבריהם לא יוכלו להנות מהעוה"ב, ועל כך השיבה שיש להם חלק בכל תורת בניהם ובעליהן. [וראה בשיחות מוסר צה, שתשובת הגמרא, שזכותן בסיוע לתורת בעליהם ובניהם גדולה מזכות תורה שילמדו בעצמן]. וע"ע ביערות דבש [א א].

כי הוּוּ מפטרי רבנן זה מזה, שהיה כל אחד נוטל רשות מחברו לשוב לביתו ולא רצו מבי רבי אמי, ואמרי לה כשהיו הולכים מבי רבי חנינא, אמרי ליה הכי: עולמך תראה בחיך, שתמצא כל צרכיך, (28) ואחריתך לחיי העולם הבא, ותקתך לדור דורים. לבך יהנה תבונה, פיך ידבר חכמות, (29) ולשונך ירחיש רננות, עפעפיך יישירו נגדך, שתהא מבין בתורה כהלכה. עיניך יאירו במאור תורה, ופניך יזהירו כזוהר הרקיע, שפתותיך יביעו דעת, ובליותיך תעלוזנה מישרים, ופעמיך ירצו לשמוע דברי עתיק יומין [כיניו להקב"ה בדניאל ז ט].

כי הוּוּ מפטרי רבנן מבי רב הסדא, ואמרו לה מבי רב שמואל בר נחמני אמרו ליה הכי: "אלופינו מסובלים, אין פרץ ואין יוצא ואין צווחה ברחובותינו!" [תהילים קמד יד]

ומבאר הגמרא כוונתם: "אלופינו מסובלים" — רב ושמואל, ואמרי לה רבי יוחנן ורבי אלעזר נחלקו בפירוש הפסוק: חד

אמר: אלופינו, מורינו בתורה, ומסובלים עמוסים במצות. (30)

חד אמר: אלופינו בתורה ובמצות, ומסובלים ביסורים.

"אין פריץ" — שלא תהא סיעתנו כסיעתו של י"ב דוד שיצא ממנה אחיתופל שפרץ במלכות בית דוד.

"ואין יוצאת" — שלא תהא סיעתנו כסיעתו של שאול שיצא ממנו דואג האדומי לתרבות רעה.

"ואין צוחה" — שלא תהא סיעתנו כסיעתו של אלישע שיצא ממנו גחזי, שהיה מצורע, וכתוב במצורע "טמא טמא יקרא", והיינו "צוחה".

"ברחובותינו" — שלא יהא לנו בן או תלמיד שמקדיח תבשילו ברבים, כישו הנוצרי, שהיה דורש דרשות של דופי ומדיח

28. כך פירש רש"י. וביאר כוונתו בספר שלמה משנתו, כי כשאדם נולד נבראים עמו כל צרכיו וצרכי ביתו, אלא שמחמת מעשיו הרעים אין מראים לו מקומם. ולכן ברכו: עולמך המתוקן — תראה בחיך, שתמצאנו ולא יהיה אבוד ממך.

והריטב"א כתב "כאשר יגיע האדם לתכלית החכמה דומה לעלולם הנשמות שהם שכל נבדל, ומגיע למקצת עולם הנשמות בחייו, ולשון הערוך [עלם] "מעין אותן טובות שעתיד הקב"ה לשלם לך לעוה"ב תראה כשאתה בחיים", וראה באור החיים [שמות לא טז] שאין אדם משיג מעלה בעוה"ב אלא אם כבר השיג ממנה ענף בעוה"ז.

29. פירש רש"י: שהיו אומרים בלשון ברכה, ובפשטות כוונתו לפרש שאמרו שכן יהיה, ואין זה לשון שבח.

אך הצ"ח ביאר שלשון ברכתם דומה ללשון הפסוק [תהלים מט ד] ולכאורה אסור לשנות לשון פסוק, ולכן ביאר שלא התכוונו לומר לשון הפסוק אלא לברך, ולכן לא פירש כן על הברכות הקודמות.

30. מלשון "ויט שכמו לסכול". מהרש"א. ויתכן לבאר סברת הדורש כך, כדברי רבי אברהם מן ההר [נדרים מח א] שרק מצוות לאו להנות ניתנו, אך לימוד התורה עיקרו ליהנות,